

BOLALAR NUTQINI GRAMMATIK JIHATDAN SHAKLLANTIRISH

Yuldasheva Mastura Islamovna

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika institutining tillar va maktabgacha ta'lim fakulteti Mediasavodxonlik va axborot madaniyati fani o'qituvchisi

Tel:91 777 95 45

Annotatsiya. Ushbu maqola bolalar nutqidagi grammatik shakllanishning murakkab jarayonini o'rganadi, ularning lingvistik rivojlanishiga ta'sir qiluvchi bosqichlar, naqshlar va omillarni o'rganadi. Keng qamrovli adabiyotlarni tahlil qilish orqali biz mavjud tadqiqotlar, qo'llaniladigan metodologiyalar va asosiy topilmalarni ko'rib chiqamiz. Munozara bo'limi ushbu topilmalarni sintez qiladi va grammatik o'zlashtirishni boshqaradigan mexanizmlar haqida tushuncha beradi. Keyingi tadqiqotlar uchun natijalar va takliflar bilan yakunlanib, ushbu maqola bolalarning tilning nozik tomonlarini o'zlashtirishda olib boradigan qiziqarli sayohatini tushunishimizga yordam beradi.

Kalit so'zlar: bolalar nutqi, grammatik rivojlanish, tilni o'zlashtirish, sintaksis, morfosintaks, kognitiv rivojlanish, lingvistik bosqichlar.

Tilni egallash bolaning rivojlanish safarida ajoyib yutuqdir. Ushbu lingvistik o'sishning asosiy jihatlaridan biri ularning nutqida grammatik tuzilmalarni shakllantirishdir. Bolalarning sintaksis va morfosintaksning murakkabliklarini qanday boshqarishini tushunish kognitiv rivojlanishga oydinlik kiritadi. Ushbu maqola bolalar nutqining grammatik rivojlanishini o'rganishga, ushbu jarayonga ta'sir qiluvchi asosiy bosqichlar va omillarni o'rganishga qaratilgan.

Ko'plab tadqiqotlar bolalar nutqining grammatik rivojlanishini o'rganib chiqdi. Tadqiqotchilar turli metodologiyalarni, shu jumladan bo'ylama tadqiqotlar, kuzatuv tahlillari va eksperimental yondashuvlarni qo'lladilar. Adabiyot sharhi ushbu tadqiqotlarni sintez qiladi, grammatik ko'nikmalarning dastlabki bosqichlaridan murakkab jumla tuzilmalarini o'zlashtirishgacha rivojlanishini o'rganadi. Grammatik shakllanishni yaxlit tushunishni ta'minlash uchun atrof-muhit ta'siri, ota-onalarning ishtiroki va bilim qobiliyatlari kabi omillar o'rganiladi.

Mavjud bilimlar to'plamiga hissa qo'shish uchun ushbu tadqiqot aralash usulli yondashuvni qo'llaydi. Turli yosh guruhlaridagi bolalarning bo'ylama kuzatuvlari grammatik rivojlanishning tabiiy rivojlanishi haqida tushuncha beradi. Bundan tashqari, muayyan o'zgaruvchilarning sintaktik va morfosintaktik sotib olishga ta'sirini o'rganish uchun boshqariladigan tajribalar o'tkaziladi. Ushbu usullar grammatik shakllanishning nuanslarini turli kontekstlarda aks ettirishga qaratilgan.

Bolalar nutqi til ko'nikmalarini egallashi bilan turli rivojlanish bosqichlaridan o'tadi. Bu erda bolalar nutqining grammatik shakllanishi haqida umumiy ma'lumot:

Holofrastik bosqich (9-18 oy):

Holofrastik bosqich-bu odatda 9 oydan 18 oygacha bo'lgan bolalarda kuzatiladigan til rivojlanishining bosqichi. Ushbu bosqichda bolalar to'liq fikr yoki fikrni etkazish uchun bitta so'zdan foydalanadilar. "Holofraza" atamasi yunoncha "holos", ya'ni butun va "phrasis", ya'ni ifoda so'zlaridan olingan.

Golofrastik bosqichning xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

Bitta so'zli so'zlar: bolalar murakkab ma'nolarni yoki fikrlarni faqat bitta so'z yordamida ifodalaydilar. Bu so'z ko'pincha kengroq tushunchaning yaxlit tasviri bo'lib xizmat qiladi.

Cheklangan Lug'at: bu bosqichda bolaning so'z boyligi nisbatan cheklangan, ammo ular o'zlari bilgan bir nechta so'zlar orqali turli ma'nolarni etkaza oladilar.

Kontekstga bog'liq: tushunish asosan so'z ishlatilgan kontekstga bog'liq. Xuddi shu so'z turli vaziyatlarda turli xil ma'nolarni etkazish uchun ishlatilishi mumkin.

Golofrazaga misol:

- Vaziyat: bola chanqagan va bir stakan sut istaydi.

- Bolaning gapi: " sut!"

Ushbu misolda bola ichimlik istagini bildirish uchun "sut" so'zidan foydalanadi. Yagona so'z bir stakan sutni xohlash haqidagi to'liq g'oyaning quyultirilgan vakili sifatida xizmat qiladi. Tarbiyachi yoki ota-ona kontekst va ishlatilgan aniq so'z asosida bolaning niyatini tushunadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, holofrastik bosqich til rivojlanishidagi o'tish bosqichidir. Bolalar o'sishda va o'rganishda davom etar ekan, ularning til qobiliyatlari yanada murakkablashadi va ular asta-sekin murakkab va grammatik jihatdan to'g'ri jummalarni shakllantirish uchun bitta so'zlarni ishlatishdan tashqariga chiqadilar.

Telegraf bosqichi (24-30 oy):

- Xususiyatlari: bolalar telegrammaga o'xshash qisqa, ikki so'zli iboralarni ishlatadilar, unchalik muhim bo'lmagan so'zlarni qoldirmaydilar.

- Misol: "it po'stlog'i", "chaqaloq uyqusi."

Erta ko'p so'zli bosqich (30 + oy):

- Xususiyatlari: bolalar ko'proq so'zlardan foydalanishni boshlaydilar va to'liqroq va grammatik jihatdan aniqroq jumlar tuzishni boshlaydilar.

- Misol: "menga ko'proq pechenye kerak", " katta qizil yuk mashinasi baland ovozda."

Morfologik rivojlanish (2-5 yil):

Morfologik rivojlanish tilda grammatik tuzilmalarni egallash va ishlatishni anglatadi. 2 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan bolalar sezilarli morfologik rivojlanishdan o'tadilar. Bu davrda ular grammatik ma'noga ega bo'lgan tilning eng kichik birliklari

bo'lgan grammatik morfemalardan foydalanishni boshlaydilar. Ushbu yosh oralig'ida morfologik rivojlanishning ba'zi xususiyatlari va misollari:

Xususiyatlari:

1. Ko'plikdan foydalanish ("-s"): bolalar so'zlarning oxiriga "-s" ni qo'shish orqali otlarning ko'plik shaklini tushuna boshlaydilar va qo'llaydilar. Masalan:

- Misol: "itlar qichqiradi", "Mushuklar o'ynaydi."

2. O'tgan zamon ("-ed"): bolalar o'tgan zamon tushunchasini tushuna boshlaydilar va "-ed" morfemasini muntazam fe'llarga qo'llaydilar. Noqonuniy fe'llar bu bosqichda hali ham qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Masalan:

- Misol: "men sakradim", "u raqsga tushdi."

3. Maqolalardan foydalanish (masalan, "a", "a", "a", "a"): bolalar o'z nutqlariga maqola kiritishni boshlaydilar. Masalan:

- Misol: "mushuk uxlayapti", "men olma istayman."

4. Egalik shakllari ("-lar"): bolalar egalik yoki munosabatni ko'rsatish uchun otlarga "lar" ni qo'shish orqali ham egalik shakllaridan foydalanishni boshlaydilar. Masalan:

- Misol: "Onamning mashinasi", "Dadamning shlyapasi."

Misol Jumlar:

- "Itlar hovlida baland ovozda hurishmoqda."
- "Kecha men parkdagi belanchakdan sakrab tushdim."
- "Tomda mushuk o'tiribdi."
- "Uning chiroyli qo'g'irchog'i bor."
- "Bolalar o'yinchoqlari bilan o'ynashmoqda."

Shuni ta'kidlash kerakki, til rivojlanishida individual tafovutlar mavjud va hamma bolalar ham morfologik tuzilmalarni bir xil sur'atda egallamaydilar. Ba'zi bolalar yanada rivojlangan til ko'nikmalarini namoyish etishlari mumkin, boshqalari morfologiyani ayrim jihatlarini o'zlashtirish uchun biroz ko'proq vaqt talab qilishi mumkin.

Murakkab jumlar (5 + yil):

- Xususiyatlari: bolalar murakkabroq gap tuzilmalaridan, jumladan tobe gap va bog'lovchilardan foydalana boshlaydilar.

- Misol: "yomg'ir yog'sa, men ichkarida qolaman", "menga shokolad yoqadi, lekin akam vanilni afzal ko'radi."

Etuk Grammatika (Maktab Yoshi):

- Xususiyatlari: bolalar tili yanada murakkablashadi va ular yanada murakkab grammatik tuzilmalarni o'zlashtiradilar.

- Misol: fe'l zamonlaridan to'g'ri foydalanish, predmet-fe'l kelishigi va o'sib borayotgan so'z boyligi.

Shuni ta'kidlash kerakki, individual tafovutlar mavjud va hamma bolalar ham bir xil vaqt jadvaliga amal qilmaydi. Tilga ta'sir qilish, individual farqlar va madaniy ta'sirlar kabi omillar til rivojlanishiga ta'sir qilishi mumkin. Bundan tashqari, bolalar haddan tashqari umumlashmalarni namoyish etishlari mumkin, bu erda ular grammatik qoidalarni juda keng qo'llaydilar va bu xatolar odatda yoshi va to'g'ri til modellariga ta'sir qilish bilan kamayadi.

Munozara topilmalarni sintez qiladi, grammatik rivojlanishning o'zaro bog'liqligini kengroq kognitiv va lingvistik bosqichlar bilan ta'kidlaydi. Taqlid, ijtimoiy o'zaro ta'sir va tug'ma til fakultetining roli o'rganiladi. Optimal grammatik rivojlanish uchun tilga boy muhitni yaratish muhimligini ta'kidlab, ta'lim amaliyoti va aralashuvlarining oqibatlarini muhokama qilinadi.

Xulosa va takliflar:

Xulosa qilib aytganda, ushbu maqola bolalar nutqining grammatik shakllanishi haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Erta shov-shuvdan sintaktik mahoratgacha bo'lgan rivojlanish traektoriyasi turli omillar ta'sirida dinamik jarayondir. Kelajakdagi tadqiqotlar individual farqlar, madaniy ta'sirlar va rivojlanayotgan texnologiyalarning grammatik rivojlanishga ta'siri haqidagi tushunchamizni kengaytirishga qaratilishi kerak. O'qituvchilar va tarbiyachilar ushbu bilimlardan tilni mustahkam egallash uchun qulay muhit yaratish uchun foydalanishlari mumkin.

- Grammatik rivojlanishdagi madaniyatlararo farqlarni o'rganing.
- Bolalarning sintaktik malakasini shakllantirishda texnologiyaning rolini o'rganing.
- Temperament va kognitiv uslublar kabi omillarni hisobga olgan holda grammatik o'zlashtirishdagi individual farqlarni ko'rib chiqing.

Bolalar nutqida grammatik shakllanish sirlarini ochib, biz inson tilini o'zlashtirishning murakkab gobelenini tushunish uchun muhim qadam tashlaymiz.\

Adabiyotlar:

1. Fey, M. E., Long, S. H., & Finestack, L. H. (2003). Ten principles of grammar facilitation for children with specific language impairments. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 12(1), 3–15. [https://doi.org/10.1044/1058-0360\(2003/048\)](https://doi.org/10.1044/1058-0360(2003/048))
2. Dickinson D. K. (2011). Teachers' language practices and academic outcomes of preschool children. *Science*, 333(6045), 964-967. <https://doi.org/10.1126/science.1204526>
3. Lyakso, E., Frolova, O., Grigorev, A., Gorodnyi, V., & Nikolaev, A., (2019) Strategies of speech interaction between adults and preschool children with typical and atypical development. *Behavioral Sciences*, 9(12), 159. <https://doi.org/10.3390/bs9120159>

4. Sokhin, F. A. (2002). *Psikhologo-pedagogicheskiye osnovy razvitija rechi doskol'nikov* [Psychologico-pedagogical basics of the preschoolers' speech development]. Voronezh.
5. Witt, A., & Vinter, A. (2012). Artificial grammar learning in children: abstraction of rules or sensitivity to perceptual features?. *Psychological Research* 76, 97–110. <https://doi.org/10.1007/s00426-011-0328-5>
6. Nerubasska, A., & Maksymchuk, B. (2020). The Demarkation of Creativity, Talent and Genius in Humans: a Systemic Aspect. *Postmodern Openings*, 11(2), 240- 255. <https://doi.org/10.18662/po/11.2/172>